



📁 DOSYA | MAKALE

## Din ve Aklın Süt Kardeşliği

ENİS DOKO

“

Din ile aklın ve bilimin  
çelişemeyeceğini  
görebiliriz, zira zaten  
akıl ve bilim dinimizin  
bilgi kaynaklarındandır.  
Bırakın aklın dine  
düşman olmasını,  
Müslüman olmak için  
akıl olmazsa olmaz  
bir şarttır.

## DOSYA

ster dindar olsun ister ateist olsun, toplumda yaygın bir klişe vardır: “Din akıl ve bilime karşıdır.” Bu klişeye göre sözde bir kişinin dindar olması için aklını sınırlaması ve bilime karşı olması gerekir. Müslüman bir fizikçi ve felsefeci olarak, bu söylemin hatalı olduğu kanaatindeyim. Bazı hatalı söylemler zararsızdır, ama bu söylemin sosyolojik olarak zararlı olduğunu düşünüyorum. Bu yazıda bu görüşümü kısmen de olsa temellendirmeye çalışacağım.

Bir kişinin sorması gereken ilk soru “bilginin kaynakları nedir” sorusudur. Felsefede bu soru ile bilgi bilimi olan epistemoloji ilgilenir. Her ideoloji ve dinde de genel olarak bilginin kaynaklarının ne olduğu ile ilgili bir görüş vardır. Her dinin kendine has bir epistemolojisi bulunur; ben bu yazıda İslam dinininki üstünde duracağım.

İslam düşüncesinde de bilginin kaynaklarının ne olduğu noktasında ciddi tartışmalar yapılmış ve Türkiye’de hâkim olan Maturidilik ve Eşarilik dahil tüm akaid mezhepleri bilginin üç kaynağı olduğu noktasında hemfikir olmuştur. Bu bilgi kaynakları şöyledir: Duyu algısı, mütevatir haber ve akıl (klasik kaynaklardan bunu doğrulamak isteyen okurlar İmam Maturidi’nin *Kitabü’t Tevhid*’inin bilginin kaynaklarının tanımlandığı giriş kısmına ya da Taftazani’nin *Şerh’ül Akaid*’inin ikinci konusuna bakabilirler.)

Mütevatir haber vahyi, duyu algısı beş duyudan gelen bilgiyi, akıl ise düşünmeyi kapsar. Bilimsel faaliyet duyuları ve akli kullanarak bilgi elde etme yollarının en dikkatli ve sofistike olanıdır. Sırf bu analizimizden bile din ile aklın

ve bilimin çelişemeyeceğini görebiliriz. Zira zaten akıl ve bilim dinimizin bilgi kaynaklarındandır. Bırakın çelişmeyi, dinimiz için önemlidir.

Nitekim bu kelam okullarına göre kişinin Müslüman olması için iki temel iddiayı kabul etmesi gerekir: Allah’ın varlığı ile Hz. Muhammed’in onun elçisi olduğu. Kelamcılara göre bu iki iddia Kuran ile temellendirilemez, zira bu İncil kullanarak Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu ya da *Vedalar*’ı kullanarak birden fazla Tanrı olduğunu temellendirmeye benzer. Döngüsel akıl yürütmedir, Kuran’ı kullanmak için önce onun Allah’ın kitabı olduğunu göstermemiz gerekir. Dolayısı ile bu kişiyi Müslüman yapan iki önerme de ancak gözlem ve akılla doğrulanabilir. O halde kişiyi Müslümanlığa götüren akıl ve bilimdir.

### Aklılmazsa olmaz bir şarttır

Çoğu Müslüman günümüzde pratikte bu süreçten geçmeden doğduğu toplumun inancı İslam olduğu için Müslüman olmaktadır. Buna taklidi iman denir. Kelamcılardan bazıları taklidi imanı kabul etmezken, diğerleri ise makbul bulmaz. Kabul etmeyenlerin başında Eşarî akaid mezhebinin kurucusu Ebu’l-Hasan el-Eşarî’i vardır.

Nesefî, Eşarî’nin bu konudaki tavrını şu şekilde özetler: “[Ebu’l-Hasan el-Eşarî’ye göre] âlemin hudûsu, yaratıcının varlığı ve birliği ile peygamberliğin subûtu konusunda aklî delili olmayan bir kimsenin mümin olması imkânsızdır.” Bu bakış açısında bırakın aklın dine düşman olmasını, Müslüman olmak için akıl olmazsa olmaz bir şarttır.



**KURAN’DAN DÜNYA MERKEZLİ MODELLER, HATTA DÜZ DÜNYA MODELLERİ BİLE ÇIKARANLAR OLMUŞTUR. ANCAK BİZ BUGÜN BİLİMSEL BİLGİLERE DAYANARAK BU YORUMLARIN HATALI OLDUĞUNU SÖYLEYEBİLİRİZ. BU VAHYİN HATALI OLDUĞU ANLAMINA GELMEZ, İNSANLARIN ONU YANLIŞ ANLADIĞI ANLAMINA GELİR.**

Kuran içerisinde bilim yapmayı ve akletmeyi teşvik eden çok sayıda ayet vardır. Bunlardan birkaçına göz atalım:

“Onlar ki ayaktaayken, otururken ve yanları üzerinde yatarken Allah’ı hatırlarlar, göklerin ve yerin yaratılışı konusunda derinlemesine düşünürler: “Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın, Sen yücesin, bizi ateş azabından koru.” (3-Ali İmran Suresi 191.)

“De ki: “Evrende ve yeryüzünde olanlara bir baksanıza.” İnanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz.” (10-Yunus Suresi 101.)

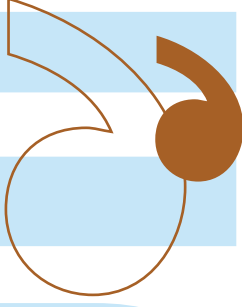
“De ki “Yeryüzünü gezip dolaşın da yaratılışın nasıl başladığını görün.” ( 29-Ankebut 20.)

Evrendeki fenomenlere bakmak ve onlar konusunda düşünmek Kuran’da hiçbir kutsal kitapta geçmediği kadar değinilen bir konudur. Nitekim bu ayetler bilim insanlarına da ilham kaynağı olmuştur. Yaşadığı dönemde (973-1048) en önemli bilim insanlarından biri olan Birunî bilimle uğraşma gerekçesinin yukarıda paylaştığımız Âl-i İmran Suresi 191. ayetin olduğunu beyan eder.

### Akl ve bilime işaret eden 750 ayet

Kuran’ın bilim yapmaya yönlendiren ayetlerinden etkilenen bir başka bilim insanı elektro manyetik kuvvetle zayıf nükleer kuvvetin birleştirilmesinde oynadığı rolden dolayı 1979 yılında Nobel ödülü kazanan fizikçi Muhammed Abdüsselam’dır. Abdüsselam, Kuran’ın bilime yönlendirmesini şu şekilde açıklar:

“Kuran, âlimlerin, yani bilgi sahiplerinin ve kavrama



AKIL DİNDEN SORUMLU  
OLUP OLMADIĞIMIZI  
BELİRLEYEN ŞEYDİR.  
DOLAYISI İLE DİN  
SAHİBİ OLMAK  
İÇİN OLMAZSA  
OLMAZDIR. NİTEKİM  
DİNİMİZİ VE KURAN'I  
AKILLA ANLARIZ.  
MATURİDÎ'NİN ÜNLÜ  
TESPİTİ İLE AKLA KARŞI  
OLMAK MÜMKÜN  
DEĞİLDİR ÇÜNKÜ  
AKIL YALNIZCA AKILLA  
ELEŞTİRİLEBİLİR.



yeteneğine sahip olanların üstünlüğüne vurgu yapar ve şöyle sorar: 'Bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?' Kuran'daki yedi yüz elli ayet (neredeyse Kuran'ın sekizde biri) inananları doğayı incelemeye, üstüne düşünmeye, nihai gerçeklik arayışında akıldan en iyi şekilde yararlanmaya, bilgi edinmeye ve bilimsel anlayışı toplum hayatının bir parçası yapmaya teşvik eder."

Abdüsselam'ın, Nobel'i Kuran'ı okuyarak alması, onun, bilim-din ilişkisine yaklaşımını gösteren sembolik öneme sahip bir örnektir. Ödülü şu ayetleri okuyarak alır:

"O birbiriyle uyum içinde yedi kat göğü yaratmış olandır. Rahman'ın yaratışında herhangi bir kusur bulamazsın. Haydi, dön de bir bak herhangi bir çatlak görüyor musun? Sonra bir daha bir daha dön de bak. Bakışların aciz ve perişan olarak sana döner." (67-Mülk Suresi 3-4)

İslam coğrafyasında sadece din bilimi insanları etki etmekle kalmaz, tersi yönde bilim de dinin yaşamasında çok merkezi bir rol oynar. Bunun en bariz örneği ise namazın önemli bir unsuru olan kıblenin tespit problemidir. Namaz ibadeti dünyanın herhangi bir yerinden Kâbe yönünü tespit etmeyi gerektirir. Harita ve pusulanın olmadığı bir dönemde bunu yapmak kolay değildir. Böyle bir şeyi yapmanız için dünyanın yarıçapını (tabii yuvarlak olduğunu da bilmeniz gerekir), küresel trigonometri ve ciddi bir seviye astronomi bilmeniz gerekmektedir. Bu sorunu çözmek için Müslümanlar astronomi öğrenir, 830'larda Halife Memun sponsorluğunda dünyanın yarıçapını büyük bir hassasiyetle tespit ederler.

Yunan medeniyetinden usturlap isimli o dönemin GPS cihazını alıp geliştirir, matematik yetersiz kalınca küresel trigonometriyi geliştirirler. Nitekim sinüs, kosinüs gibi trigonometrik kavramlar Arapça kökenlidir. Bu çalışmalarını yapmadan, yani bilimle uğraşmadan kıbleyi doğru bir şekilde Endülüs, Kuzey Afrika ya da Hindistan'dan kabaca bile bulmak çok kolay değildi. Allah adeta Müslümanları bilime uğraşmaya mahkûm etmişti. Nitekim sadece nakli bilgilerle, yani hadislerle sorunu çözmeye çalışanlar kıbleyi hep güneyde arayarak ibadetlerini hep yanlış yönde yapmışlardı.

#### Bilim "evrenin tefsiridir"

Din akletmeyi de zorunlu kılmaktadır. Kuran'da gene çok sayıda ayet doğrudan akletmeyi öğütler, aklını kullanmayanları eleştirir. Birkaç örnek ayet:

"Allah katında canlıların en şerli olanı (hakka karşı) sağır ve dilsiz olan, akletmeyen kimselerdir." (8-Enfâl 22)

"Allah, azabı/belayı, aklını kullanmayanlar üzerine bırakır." (10-Yunus 100)

Akıl dinden sorumlu olup olmadığını belirleyen şeydir. Dolayısı ile din sahibi olmak için olmazsa olmazdır. Nitekim dinimizi ve Kuran'ı akılla anlarız. Gazali mantık bilmeyenlerin, yani doğru düşünmenin ilkelerini bilmeyenlerin fıkıhla ilgilenmesinin yanlış olduğu kanaatindedir. Dahası Maturidî'nin ünlü tespiti ile akla karşı olmak mümkün değildir çünkü akıl yalnızca akılla eleştirilebilir.

Bilimin dinin kaynaklarından olduğu iddiası genellikle bilimin yanlışlanabilir olduğu ya da yanlışlanabilir olduğuna dikkat çeke-

## DOSYA

rek savunulur. Buna göre vahiy kesindir ve bilim ise şüphelidir, biri yanılmaz, biri ise yanılır. Bu itiraz çeşitli açılardan sorunludur. Bir Müslüman açısından vahiy Allah'ın eseri olmasından dolayı üst bir otoritedir. Ancak aynı evren için geçerlidir. Evren de Müslüman için Allah'ın eseridir, evrenin “yanılması” söz konusu olamaz. Bilim “evrenin tefsiridir”, dolayısı ile insani bir faaliyetir ve elbette ki insan yanılabilir. Ancak aynı Kuran'ın yorumlanması noktasında da geçerlidir.

Nitekim tefsirciler ayetlerin anlamları noktasında fikir ayrılıklarına düşebilmektedir. Aynı fıkıh için de geçerlidir, mesela Hanefi mezhebinde kan abdesti bozarken, Şafi mezhebinde bozamaz. Kuran'ın mutlak bir anlamı ve evreni tarif eden mutlak yasaları vardır. Ancak biz insanlar bunlara tam olarak ulaşamaz ve hata yaparız. Bazı durumlarda evreni vahiyden daha iyi anlayabiliriz, bu durumda vahiy anlayışımızı yeniden gözden geçirmemiz gerekebilir. Buna İslam geleneğinde tevîl denir.

Mesela eski tefsirciler içerisinde Kuran'dan dünya merkezli modeller, hatta düz dünya modelleri bile çıkarılmıştır (mesela Suyutî). Ancak biz bugün bilimsel bilgilere dayanarak bu yorumların hatalı olduğunu söyleyebiliriz. Bu vahyin hatalı olduğu anlamına gelmez, insanların onu yanlış anladığı anlamına gelir. Nitekim biz istesek de istemesek de dünya görüşlerimizi yorumlara katabiliriz.

### Mucizeler bilimle çelişmez

Din ile akıl/bilimin çeliştiğini iddia edenlerin bir başka dayanak noktası mucizelerdir.

Mucizeler, İslam inancında peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olaylara verilen isimdir. Bazılarına göre mucizeler bilimle de insan aklı ile de çelişir. Dolayısı ile bu görüşe göre din yapısı itibarı ile akla ya da bilime karşı olmayı gerektirir. Kanaatimce bu yaklaşım da yanlıştır.

Her şeyden önce dinde akılı ya da bilimi aşan öğeler olması, onun bilim ya da akılla çeliştiği anlamına gelmez. Yukarıdaki tanımdan da açıkça anlaşıldığı gibi mucizeler peygamber elinde gerçekleşir, dolayısı ile bunlar tarihte gerçekleşen tekil olaylardır. Bu olayların ampirik olarak incelenmesi mümkün değildir, dolayısı ile bunlar bilimsel olarak araştırılmazlar. Hiç mucize olmayan bir evren ile peygamber elinde mucizeler gerçekleşen bir başka evren hayal edelim. Bu iki evreni deneysel olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir, iki evrende de bilim ve teoriler aynı gözükcektir. Dolayısı ile mucizeler bilimle çelişmez.

Dahası mucizelerin bilimsel yasalarla çeliştiğini de düşünmek için hiçbir gerekçemiz yoktur. Bir olayın harikulade olması, onun yasaları ihlal etmesini gerektirmez. Mesela peygambere suikast yapacağı sırada bir adamın başına bir göktaşı düşüp onu öldürdüğünü varsayalım. Bu olay anlamlı ve düşük ihtimalli bir olgu olması ile harikuladedir ve mucize olarak yorumlanabilir. Ama bu örnekte doğa yasalarının ihlali söz konusu değildir. Nitekim mucizeleri doğa yasalarının ihlali olarak tanımlama geleneği David Hume ile başlar, İslam geleneğinde böyle bir yaklaşım yoktur.



KURAN'DA-  
Kİ YEDİ YÜZ  
ELLİ AYET  
İNANANLARI  
DOĞAYI İNCE-  
LEMEYE, ÜS-  
TÜNE DÜŞÜN-  
MEYE, NİHAİ  
GERÇEKLİK  
ARAYIŞINDA  
AKILDAN EN  
İYİ ŞEKİLDE  
YARARLAN-  
MAYA, BİLGİ  
EDİNMEYE  
VE BİLİMSEL  
ANLAYIŞI  
TOPLUM HA-  
YATININ BİR  
PARÇASI YAP-  
MAYA TEŞVİK  
EDER.

### Din ile aklın “süt kardeşliği”

Peki, mucizeler akılla çelişmez mi? Bu da gene yaygın bir söylemdir, ama İmam Maturidi burada benim de katıldığım tam tersi bir perspektif sunar. Ona göre bırakın mucizelerin akılla çelişmesini, onları bilmek için akla ihtiyaç duyarız. *Kitabü't Tevhid*'de Maturidî bu durumu şöyle açıklamak:

“Peygamberlerin mucizeleri ile sihirbaz ve başkalarının göz boyamaları ayırt edilirken de akletmeye ihtiyaç vardır. Hakeza insanın güçleri ve mucizeyi getiren kimsenin halleri üzerinde düşünmek sureti ile mucizeleri tanımaya çalışırken düşünme bilgisine gerek duyulur. Böylece hak kendi ışığı ve aydınlığı ile batıl da kendi karanlığı ile ortaya çıkar.”

Buraya kadar sunduğumuz analizde aklın ve bilimin neden dinle çelişmediği, dinin akıl ile dost olduğunu, İbn Rüşd'ün deyişi ile “süt kardeşi” olduğunu açıklamaya çalıştım. Akıl ve bilim hem dinin temel hakikatlerin kavranması, hem de tam bir şekilde yaşanması için olmazsa olmazdır.

İslam dini dünyayı da önemseyen, ondaki sorunları çözmeyi de amaçlayan bir dindir. Bu ise dünyayı tanımaya gerektirir. Akıl ve bilime başvurmadan ise dünya tanınmaz. Mesela, “Küresel ısınma var mı ve bu konuda ne yapmalıyız?” sorusu hem bilimsel yönü, hem de dini yönü olan bir sorudur. Yine akıl ve bilime başvurmadan Kurani ilkeler günümüzdeki sorunlara gerçekçi bir şekilde uygulanamaz, sadece taklit seviyesinde kalır.